

Marijana Kresic

Sprache, Sprechen und Identität.

Studien zur sprachlich-medialen Konstruktion des Selbst

[Nyelv, beszéd és identitás. Tanulmányok az én nyelvi-mediális megkonstruálásáról]

(Iudicium Verlag: München, 2006. 277 pp.)

Kegyessné Szekeres Erika

Marijana Kresic könyve elméleti jellegű bevezetőt nyújt az identitás és a nyelvhasználat közötti szoros kapcsolat megértéséhez, s méltán számíthat nemzetközi visszhangra, mint azt a könyvről eddig készült ismertető és kritikai recenziók is mutatják.

A majdnem 300 oldal terjedelmű, német nyelven íródott könyv teljes egészében a nyelv, nyelvhasználat és az identitás problémakörével foglalkozik. A szerző egyik célkitűzése lehetett a korábbi elméleti megközelítések és a jelen (összességében etnometodológiaiainak nevezhető) kutatási paradigmáinak értelmező recepciója. Másrészt nagy szerepet kapott benne azoknak az alkalmazott nyelvészet számára is elengedhetetlenül fontos interdiszciplináris (pl. etnográfiai, pszichológiai, szociálpszichológiai) kutatási irányzatoknak a bemutatása, amelyek hozzájárulnak az identitás és az individuális kifejezőmód közötti sokoldalú kapcsolat vizsgálatához.

A monográfia témája talán soha nem volt olyan aktuális, mint ma, amikor a kommunikációelmélet korábbi kiindulópontja, hogy identitásunk a nyelvhasználatunk által is kifejezésre jut, sőt a beszédpartnerre gyakorolt hatást jelentős mértékben befolyásolja az általunk közvetített mentális kép, bár korábban több empirikus munkában is bizonyítást nyert, mégis megdőlni látszik. A legújabb megközelítések alapján azt mondhatjuk, hogy az identitás a beszéd által, s önmagában a beszédben, a kommunikációban, az interakcióban születik meg.

A monográfia három nagyobb részből áll, melyek mindegyike számos alfejezetre tagolódik:

I. rész: *Nyelv, beszéd és identitás;*

II. rész: *Identitás;*

III. rész: *Nyelvhasználat és identitás.*

Az első rész tárgyalja mindazokat az episztemológiai és tudománytörténeti premisszákat, amelyek megismerése nélkül a nyelvhasználatra és az identitásra vonatkozó, a szerzőnek a III. részben kidolgozott saját modellje nem lenne érthető és világos. A viszonylag terjedelmes második részben (60-158) kerülnek bemutatásra mindazok az identitás létrejöttéről szóló és annak komplexitását magyarázó korábbi modellek, amelyek Kresic koncepcióját döntően befolyásolták.

A harmadik részben – a legrészletesebben, s ábrákkal is szemléltetve a 224-237. oldalakon – olvashatunk a Kresic-féle *multiplex nyelvi identitás* és *dialog-identitáskonstrukció* elnevezésű elgondolásról. Az elméleti felvetések külön érdekessége, hogy a szerző által ismertetett, alkotó kritikával feldolgozott modellek nem egyedül a nyelvtudomány szakterületéről valók, hanem ízelítőt adnak más tudományterületek identitás-koncepcióiból is. A könyvet számos ábra, valamint egy kiváló szaktudással összeállított bibliográfia egészíti ki.

Az identitás fogalmának kidolgozására sokan és sokféleképpen tettek kísérletet, s jutottak arra a következtetésre, hogy e kulcsfontosságú fogalom (*identitás*) tudományos meghatározása nem is olyan könnyű feladat. A szerző által javasolt definícióban is a nyelvnek és a nyelvhasználatnak jut a legnagyobb szerep. Az identitás komponensei között kap még helyet az önkép, valamint másoknak a rólunk kialakított képe, a beszélőket körülvevő valóságos szociális és kulturális környezet, a virtuális világ szegmensei (identitás a virtuális világhálón), a beszélő nemi identitása és társas kapcsolatai. S vajon nem ezek a szegmensek fordulnak-e elő leggyakrabban a mindennapi kommunikáció beszédtemái között? Nem arról társalgunk-e a legtöbbit a hétköznapi interakcióink során, hogy ki mit mondott rólunk és másokról, s mi is folyton magunkról és másokról beszélünk? A hétköznapi beszélgetésekben formálódik a beszélő identitása, ill. a beszélő a beszédben szignalizálja is identitását a beszédpartnerek felé (vö. Hausendorf 2000, az ún. *identitásjelzők* a beszédben²). Ebből a szempontból érdekes és tanulságos Kresic érvelése, hogy az *identitás nyelvi konstrukciója* tulajdonképpen a „beszélgetési munka” (Gesprächsarbeit) része. Ennek egyik legjellemzőbb megjelenítődési formája a narráció. Azokat a beszélgetési szekvenciákat foglalja magában, amelyekben a beszédpartnerek egymás identitásának elemeit igyekeznek feltérképezni. Ezt figyelembe véve jogos a kijelentés, hogy az identitás a beszéd, a beszélgetés, a társalgás, a konverzáció különféle aktsaiban jön létre (vö. 158-164, 204-211, ill. Sdroulia 2007: 46). A szerző nemcsak megerősíti ezt a felfogást, hanem az identitás nyelvi konstrukcióját kiegészíti a *mediális*³ jelzővel is. A modell elnevezésében is szereplő mediális jelző tehát arra utal, hogy kidolgozója úgy tekint a nyelvre, mint az identitást megkonstruáló médiumra. (A korábbi szociolingvisztikai felfogások, főképp az ún. variacionista modellek, amelyeknek lényege, hogy az identitás a nyelvhasználat által fejeződik ki, nem kielégítőek, már csak azért sem, mert ezekben a modellekben az identitás konstans, azaz állandósult változó formájában megadott szociolingvisztikai markerként jelenik meg.)

Az identitás és a nyelvhasználat közötti kapcsolatot ezzel szemben sokkal mélyebben magyarázzák az ún. dinamikus modellek, amelyek közös jellemzője annak feltételezése, hogy az identitás nem csak egyszerűen megmutatkozik a nyelvhasználatban, hanem magának a nyelvi interakcióknak a terméke. A szerző saját identitás-modelljének kidolgozásakor ebből az alapfeltételezésből indult ki, hangsúlyozva, hogy a beszélő szubjektum identitásának kialakításában döntő szerep jut a verbális tevékenységnek.

A modell létrehozásában sok ismert nyelvészeti modell nyújtott – nyújthatott – segítséget a szerzőnek, amelyeket Kresic egyrészt a beszédaktus-elmélet szempontjából, másrészt pedig a konstruktivizmus elméleti megközelítése alapján ismertet és értékel. (Minderről bővebben ld. az I. fejezetet).

A könyv lapjain végeredményben azt a folyamatot követhetjük nyomon, ahogyan a szerző által kidolgozott *nyelvi-mediális én-konstrukciós modell* – amelynek szemléletes összefoglaló ábrája a könyv 192. oldalán található – létrejött. A szerző alapötlete azon a felismerésen alapszik, hogy a szociológiai, pszichológiai

vonatkozású, ill. az antropológiai szempontú személyiség-modellek nem vették eléggé figyelembe a nyelv konstrukciós szerepét az identitás létrehozásában, mint ahogyan a nyelvészek is úgyszólván figyelmen kívül hagyták az előbbi modelleket akkor, amikor a nyelvet, a nyelvhasználatot az identitás tükrének gondolták el. Ezért is volt szükség a könyv II. fejezetében a fentebb említett tudományterületek által elfoglalt én-konstrukciós modellek részletes ismertetésére.

A különböző tudományterületek Kresic által megvalósított konstruktív-reaktív összekapcsolása teszi szükségessé a következő fogalompárok megkülönböztetését is: nyelvben kifejezett identitás vs. nyelvben létrehozott identitás, nyelvi identitás vs. a beszélő identitása (vö. Sprachidentität vs. Sprecheridentität). A szociolingvisztikai meghatározottságú empirikus kutatások alapkérdései közelebb állnak a nyelvi identitás fogalmához, mint a beszélő identitásának fogalmi meghatározásához. Ebből arra a következtetésre jut a szerző, hogy a nyelvi identitás fogalma kidolgozott terminusnak tekinthető az empirikus szociolingvisztikában, míg a beszélő identitásának fogalmi szintű meghatározása elsősorban elméleti nyelvészeti felvetésnek tűnik.

Ebben a tekintetben válik elsődleges fontosságúvá és egyben a könyv egyik erősségévé is a klasszikus és a modern nyelvészeti elméleti kérdések újraértelmezésére tett kísérlet. Ebben a keretben ismerhetjük meg Bühler, Saussure, Coseriu gondolatait a nyelv identitás-kifejező szerepéről, továbbá azokat a konstruktivista modelleket, amelyek a beszélő identitásának létrejöttét mint nyelvi folyamatot vizsgálják. A szerző a korábbi elméleti felvetések kritikai szempontú vizsgálatával jut el egy önálló modell kidolgozásához, amelyet a fenti bonyolult szakmai terminus mellett patchwork⁴-modellnek is nevezhetünk, mely metaforikus elnevezés ellen maga a szerző sem tiltakozik. A szójátékot is magában foglaló elnevezés előnye, hogy rámutat az identitás fenoménjának összetett voltára és arra, hogy annak létrehozása, megszületése is olyan összetett folyamat, amelyben szerep jut egyrészt a beszélő önértelmezésének, önképének és önmaga nyelvi pozicionálásának, másrészt annak, hogy mások, akik a beszélővel interakcióba lépnek, hogyan értelmezik a beszélőt, milyen módon reagálnak a beszélő által közvetített identításra, s az interakció hogyan módosítja a beszélő identitását. Ugyanakkor az identitás azon jellemzőjére is utal, hogy az identitás nem állandó és nem egységes, s nem egy művelettel szabható sablonra, mint bármelyik ismert Burda-modell, hanem „foltokból” tevődik össze és színes.

Ahhoz, hogy a fentiekben röviden ismertetett összefüggések az olvasó számára is világossá, sőt magától értetődővé váljanak, meg kell ismernünk, mit mond a pszichológia és a szociológia a nyelvről és az identitásról, és mit tesz ehhez hozzá a nyelvészet. A nyelvészeti kutatásokról az I. rész 3. fejezetében, a szociológiai és a pszichológiai identitás-konceptiókról a II. részben olvashatunk részletesen. A különböző elméleteket és modelleket kronológiai sorrendben ismerhetjük meg. A korábbi koncepciók közül Erikson és Mead elképzeléseit tárgyalja a legrészletesebben a szerző, rámutatva arra, hogy miképpen hozhatók összefüggésbe a nyelvészet álláspontjával, elsősorban Goffman imázs-konceptiójával, amelynek fontos elemei az arculatépítés és a különböző arculatvédő technikák (más terminussal: homlokzat-

építés és homlokzat-védelem). Nem kevésbé meghatározó Habermas szociális identitás-konceptiója, valamint a Tajfel és Turner nevéhez fűződő szociális identitás-elmélet (Social Identity Theory) abban, hogy a Kresic által kidolgozott identitás-modellben az identitás individuális komponense mellett a csoport-identitás is szerepet kap. A II. rész 6. fejezetében jutunk el a posztmodern identitás-konceptiókhoz, amelyeknek három fontos közös jellemzője van: multiplicitás, dinamizmus és flexibilitás.

A szerző saját, nyelvi meghatározottságú identitás-konceptióját a könyv III. fejezetében mutatja be, amelyben az előbbieken megemlített teóriák egy-egy eleme mellett igen jól felismerhető Bühler organon-modelljének modernizált, konstruktivistá adaptációja is. Mindezek ismeretében a III. rész 6. fejezete világlátja meg a legbehatóbban a nyelv és az identitás viszonyát. A könyv lapjait figyelmesen forgatva az olvasó is arra a végkövetkeztetésre kell hogy jusson, hogy a nyelvben kifejeződő és megkonstruálódó identitás „dialogicitásra épül, narratívák segítségével jut a nyelv felszínére” (203), legalábbis annak tekintetében, ami az én-konstrukciókat illeti.

Kresic eredményeit a következőkben összegzi: a nyelvet céljaik elérése érdekében használó szubjektumok saját szociális pozíciójuk ismeretében úgy tekintenek a nyelvhasználatra mint egy operációs rendszerre, amelyben a nyelv belső rendszerének megfelelő operatív eljárásokkal saját szubjektív valóságértelmezésüknek megfelelően hozzák létre és fejezik ki identitásukat (249). Ezt az álláspontot végeredményben már megelőlegezték olyan identitás-elemek vizsgálatai, mint például a szociális státus pozicionálása a nyelvben, az etnikai hovatartozás szignalizálása a nyelvhasználatban stb. Mindez azonban az identitásnak csak egy-egy szeletét vette figyelembe, míg Kresic elméleti megközelítésében úgy tekint az identításra, mint komplex, de elsődlegesen nyelvi meghatározottságú konstrukcióra. A különböző diszkurzív stratégiákat identitásunk egy-egy szegmense alapján választjuk meg. Ennek szemléltetésére a könyvben a következő példa olvasható: egy nő beszélhet úgy mint nyelvész, anya, foci-rajongó, szenvedélyes interneten csevegő fiatal, és úgy is mint barátnő, kolléganő, főnöknő, anglista és horvát anyanyelvű, a németet második anyanyelveként beszélő személy. Ez a példa kétségtelenül eszünkbe juttathatja a szociolingvisztikából jól ismert nyelvi repertoár fogalmát, de a nyelvi reprezentációét is. A Kresic által kidolgozott modell azonban nem egymástól elszigetelten kezeli az identitás fenti elemeit, hanem egymással összefonódva. Ez által mond a modell többet, mint amennyit a hagyományos szociolingvisztikai elképzelések mondhatnak.

A fentiekből következik, hogy a nyelv és a beszéd, valamint az identitás közötti kapcsolatot feltárni és elemezni szándékozó Marijana Kresic munkája megteremti annak elméleti hátterét, hogy a beszédben kifejeződő és az interakciókban létrejövő identitás(ok) empirikus kutatása intenzívebbé és gyümölcsözőbbé válhasson. Mindemellett a monográfia további hozadéka, hogy felhasználja, összegzi és konstruktív módon kapcsolja össze mindazt a tudást és ismeretet, amit az identitás nyelvi oldaláról az egyes diszciplínák saját vizsgálati módszereikkel és egymástól függetlenül halmoztak fel. A könyv zárógondolata ekképpen summázza a könyv mondanivalóját: a nyelv nem úgy működik mint az én kifejezőeszköze, hanem maga a nyelv az eszköze annak, hogy az én megszülethessen (256).

Kresic munkáját ajánlom mindazoknak, akik érdeklődnek az iránt a pszicholingvisztika és a szociolingvisztika határterületén elhelyezhető izgalmas kérdés iránt, hogy hogyan is születik meg a nyelvi interakcióban az én, a szubjektum, a beszélő individuum.

Jegyzetek

¹ Pl. Amalia Sdroulia recenziója, *Gesprächsforschung – Online Zeitschrift zur verbalen Interaktion*, Ausgabe 8 (2007), 46-48

² Bővebben ld. Hausendorf, H. 2000. *Zugehörigkeit durch Sprache*. Tübingen: Niemeyer.

³ mediális, vö. médium: közvetítő eszköz

⁴ A szó eredeti jelentése: folttechnika, foltok összeillesztése egész „anyaggá”, foltokból varrott, foltokból összeállított (anyag).